

УДК 821.161.2-3.09 О.ЗВИЧАЙНА
DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-25

ШВЕЦЬ Т. В.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ЕСТЕТИКА КОМІЧНОГО І ТРАГІЧНОГО НА ФОНІ КОНТРАСТНОСТІ В ПОВІСТІ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ «МИРГОРОДСЬКИЙ ЯРМАРОК»

Наше дослідження увиразнює художнє зображення антигуманної політики тоталітарної системи щодо українського селянства 1932-33 років XX століття в повісті О.Звичайної «Миргородський ярмарок». Закцентовано на висвітленні комічного (іронія) і трагічного, внутрішнього світу літературного персонажа, психічних процесів, станів, властивостей, інтертекстуальності, «діалогу письменників» (Миколи Гоголя й Олени Звичайної), схарактеризовано поляризацію дихотомії село/місто. Виявлено, що авторка експлікує сюжетну лінію, відштовхуючись від повісті М. Гоголя «Сорочинський ярмарок», у такий спосіб увиразнивши художній хронотоп (час і простір) за сто років.

Ключові слова: естетика трагічного, категорія комічного, повість, контрастність, композиційно-стильовий прийом, світосприйняття.

SHVETS T.
Khmelnitskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

AESTHETICS OF COMIC AND TRAGIC ON THE BACKGROUND OF CONTRAST IN THE STORY BY OLENA ZVYCHAINA "MYRHOROD FAIR"

Our study highlights the artistic image of the inhumane policy of the totalitarian system towards the Ukrainian peasantry in 1932-1933 in O. Zvychaina's story "Myrhorod Fair". Emphasis is placed on the coverage of the comic (irony) and tragic, inner world of the literary character, mental processes, states, properties, intertextuality, "dialogue of writers" (Mykola Hohol and Olena Zvychaina), the polarization of the dichotomy village/city has been characterized. It has been found out that the author explains the plot line, starting from M. Hohol's novel "Sorochyn Fair", thus expressing the artistic chronotope (time and space) for a hundred years.

It is proved that the aesthetics of the comic is not brought to the fore; it is hidden in the context, dialogues of the characters in the ironic plan (the image of the bourgeoisie, their inclination to get rich against the sad events of the mass famine of 1932-1933). The aesthetics of the tragic the author presents broadly in the image of the Myrhorod fair as an absurdity of the socio-economic policy of the Communist Party in the early 1930-s. The Myrhorod fair in O. Zvychaina's story contrasts with M. Hohol's Sorochyn fair as a result of the antisocial type of thinking of the Kremlin's top leaders against their own people. The contrast of the inner beauty and spiritual baseness of a person, the opposition of pre-revolutionary and post-revolutionary epochs is conveyed by the writer through moral and ethical categories, images of typological parallels.

Key Words: aesthetics of the tragic, category of the comic, story, contrast, compositional and stylistic method, worldview.

Постановка проблеми. Олена Звичайна (дівоче прізвище Дельгівська; за чоловіком – Джуль; 1902–1985) народилась на початку XX століття, 24 квітня, в м. Проскурів. Родина інтелігентна – її батько працював адвокатом, а мати учителювала. Батьки були матеріально спроможні платити за навчання Олени, аби дівчина отримала належну освіту. Олена Дельгівська закінчила гімназію в Харкові, за радянської влади навчалась в Київському інституті народної освіти. У 30-х роках її чоловіка Михайла Джуля заарештували і вислали на Колиму. Перед війною він повернувся із заслання, а в роки війни подружжя емігрувало. Мешкали в Німеччині, по війні перебралися до США. Хист до художньої творчості в Олені пробудився рано, але не спішила друкуватись, відчуваючи небезпеку, що нависла над українськими письменниками в тоталітарній країні.

О. Дельгівську-Джуль можна назвати літописцем голодомору в Україні 1932-33 років. У 1942 року приступила до написання першої повісті «Золотий потічок з голодного Харкова», що вийшла окремим виданням у Вінніпезі 1947-го. За нею пішла художньо-документальна повість «Миргородський ярмарок» (дослідники відносять твір за жанровою ознакою до нарисів, оповідання). Тема голодомору присутня й у збірці оповідань «Оглянувшись назад» (1954), в якій уміщено твір «Без лікарів і священників, без могил і хрестів» у п'яти картинах з підзаголовком «Повний текст промови, виголошений з нагоди 20-ї річниці великого голоду в Україні на жалібній академії...». Захід відбувся в Нью-Йорку 20 вересня 1953 року. В англійському перекладі оповідання О. Звичайної, А. Дімарова та Є. Гуцала склали основу книжки «A Hunger Most Cruel: The Human Face of the 1932–1933 Terror-Famine in Soviet Ukraine» («Найжорстокіший голод: Людське обличчя голодомору 1932–33 в Радянській Україні»; Саскатун, 2002). Книжка вийшла в Канаді до 70-річчя масового голодомору українських селян. Означені твори в Україні комплексно не розглядалися дослідниками, відповідно вони є актуальними й нині як феноменальне історико-літературне явище.

Аналіз останніх джерел. Рецепцію Гоголівських мотивів у «Миргородському ярмарку» О. Звичайної у своїй статті схарактеризувала С. Ленська [1]. У діаспорному середовищі творчість письменниці розглядали спорадично Г. Ващенко, Ю. Григоріїв. У короткому некролозі, надрукованому в журналі «Жіночий світ», О. Звичайну названо «письменницею з чистим сумлінням» [6]. М. Кушнерьову привернув увагу гоголівський текст у творах О. Звичайної [7], дослідниця С. Журба у своїй статті, аналізуючи проблему трагедії українського селянства, звертає особливу увагу на поетику відтворення трагедійності у творчості прозаїка [4]. Художню практику письменниці не оминули у своїх наукових працях В. Мацько, В.

Кузь. Однак проблему повісті «Миргородський ярмарок» у ракурсі художнього зображення контрастності місто / село на фоні соціально-психологічної картини світу початку 30-х років в Україні досі комплексно науково не потрактовано.

Мета статті – на конкретних прикладах повісті О. Звичайної «Миргородський ярмарок» обґрунтувати соціально-психологічні причини конфлікту 1932-33 років XX століття в аспекті місто/село, художнє зображення засобами контрастності трагічних подій в Україні означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що в українській діаспорній літературі тема голоду-геноциду в Україні 1932-33 рр. порушували В. Барка, О. Мак, М. Лавренко, З. Дончук, Іванна Чорнобривець (справжнє – Олександра Сулима-Блохіна). Але перше місце у когорті письменників належить О. Звичайній. Ще тридцять років тому її твори були недоступні на батьківщині, лише 2015 р. повість «Миргородський ярмарок» вперше була перевидана завдяки старанням Оксани і Ярослава Соколиків з Канади. За таку почесну справу взялось видавництво Національного університету «Острозька академія».

Олена Звичайна художньо обіграла реальні події, застосувавши принцип контрастності як композиційно-стильовий прийом світосприйняття. Ясно, що естетика комічного приховується в алюзії, між рядками, в діалогах персонажів, адже на передньому плані постає естетика трагічного. Контраст увиразнює різку протилежність осмислення оцінки характеру персонажів, властивостей предметів і явищ. Такий антитестичний прийом в художньому тексті набуває і стилетвірної функції, і концептуального оформлення [8, с. 519]. Авторка під час задуму опрацювала сатиричну повість М. Гоголя «Сорочинський ярмарок». До речі, село Великі Сорочинці належало до Миргородського району на Полтавщині. Авторка, на жаль, жодним словом не обмовилась, що це знамените селище найбільше постраждало внаслідок геноциду українського народу, проведеного урядом СРСР 1932–1933 та 1946–1947 років. Якраз означений населений пункт дав Україні і світові багатьох знаменитостей, серед них письменники М. Гоголь (1809–1852), В. Самійленко (1864–1925), Микола Ковшун (справжнє прізвище – Ковшик; 1901– 1999, Канада), Олесь Донченко (1902–1954).

Відштовхуючись від Гоголя, прозаїк обмірковувала, як краще поєднати два ярмарки (Сорочинський і Миргородський) для того, щоб відбувся ефективний «діалог письменників». Отримала підказку в ретроспекції, зокрема твір «Сорочинський ярмарок» вперше надруковано 1832 року в книжці «Вечори на хуторі біля Диканьки», а в її «Миргородському ярмарку» події розвиваються в 1932-33 роках. Тому не дивно, що в своєму творі вона проводить паралелі, вдаючись до інтертекстуальності, порівнюючи сучасне з історичною давниною: *«Галас, сварка, мукання, мекання, ревіння – все зливається в один безладний гомін. Воли, мішки, сіно, цигани, горшки, баби, пряники, шапки – все яскраве, строкате, безладне метушиться купами і снується перед очима»* [3, с. 14]. За М. Гоголем базар строкатий, гомінкий, веселий. А ось як змальовує письменниця ярмарок у Миргороді за трагічної радянської доби: *«Той гомін – дивний, незвичайний! Він – виключно людський... Тварини й домашня птиця не додають сьогодні свого голосу до ярмаркової симфонії, як звичайно»* [5, с. 11].

Контрастне поєднання подій за сто років різуче. За авторською версією події відбуваються в Миргороді, коди на ярмарок селяни виносили коштовні речі, щоб обміняти на буханець хліба. Місто ж радянська влада перетворила на «всесоюзну здравницю», «санаторійну зону». І ось у такій «санаторійній зоні» ситі міські жителі, як і радянські номенклятурні курортники зі всього Радянського Союзу в опухлих від голоду українських селян купували (не купували, а міняли за харчі) вишивані сорочки, плахти. Контрастність передано засобами протиставлення – сите місто і голодне село. «Миргородський ярмарок» О. Звичайної на широкому фактичному матеріалі чітко розпрозорює трагедію на тлі голодних смертей. «Миргородський ярмарок» – прощання з традиційною українською етнокультурою, яку комуністична влада свідомо і цинічно нищила, нищила звичаї і традиції українського народу, фольклор, усталений віками селянський устрій, підганяючи його під радянські атеїстичні стандарти.

Контрасти – це й художній малюнок трагічних подій, зображений тропеїчними засобами: *«минали вагітні подіями роки»* (с.11), *«гуде-зуде й гомонить ярмарок»*, *«кривавий пуп'янок уст»* (с.13), *«розсипала намисто сріблястого сміху»* (с.38), власне авторська оцінка естетики трагічного *«рясно розсипані контрасти»* (с.14) – образ сучасного Миргорода в порівнянні побуту часів М. Гоголя. Такі стильові прийоми свідчать водночас про зміну настрою суспільства в екстремальних умовах. В народі кажуть *«половина світу плаче, половина – скаче»*. Художня контрастність часів голодомору 1932-33 років – це збірний образ України, бо тоді всюди були *«селяни похмуро-мовчазні, повільні, мляві, ба навіть зовсім нерухомі; курортники балакучі, гомінкі й заклопотано-метушливі»* [5, с. 12]. Тут, як бачимо, антитезні рефлексії увиразнено поєднанням протилежностей.

Антитеза чітко простежується в ряді образів природ із вкрапленням емоційної іронічності, бо сонце для всіх однаково світить і для багатих, і для бідних, та сільських (міських прохачів не видно) дітей. Авторка при цьому вдається до ліричної тональності, орнаменталізму: *«Бездоганного неба прозора блакить, і сонце яскраве, пестливе, як мати! Дбайливо пестить, не оминаючи й тих напівголих, голодом спотворених дітей селянських, що, зернятками розсипавшись в натовпі, то тут, то там вигукують тужливими сопілками: «Дайте хоч крихітку хліба!»... І тонуть ті вигукі в блжолінім гомоні ярмарку...»* [5, с. 14]. Дихотомія за і проти – це авторське ставлення до світу. Письменниця спершу абстрагується від соціальних обставин,

надаючи перевагу світлим тонам в образі природи, а потім насичує текст естетикою трагічного, що увиразнюється в дисонансах асоціального забезпечення селян, зумисне кинутих державою на вимирання.

Контрастність внутрішньої краси і духовної ніцості людини, протиставлення дореволюційної і пореволюційної епох передається через морально-етичні категорії, зображення типологічних паралелей. Наприклад, московська курортниця Марія Іванівна та місцева жителька, дружина лікаря, Ревекка Миронівна. Чоловік останньої, Арон Абрамович, харчується постійно в санаторії (економить домашні харчі), але Ревекка вилила недопите какао та шматки хліба в помийницю, заборонивши наймичці Ганні виносити недоїдки з дому, бо «в селі голоду нема». Авторка, вступивши в «діалог» з М. Гоголем вказує, що обидві випечені міські дами типологічно подібні до «пані просто приємної» і «пані зовсім приємної» з «Мертвих душ» М. Гоголя. У такий спосіб авторка, вдавшись до інтертекстуальності, чіткіше розкриває контрасти іронічно-трагічного світу Миргорода голодного 1933 року з реалістично-сатиричним світом Миргорода часів М. Гоголя.

Соціальна сутність трагічної доби передається через діалогічність, що увиразнює авторську позицію до зображуваних подій, а також різні смислові позиції у тексті. Через категорію діалогічності відбувається контакт автора і читача, спрямованість тексту на адресата. Останній переосмислює, подумки розкодовує лакуни, свідомо пропущені автором, й у такий спосіб розширюється простір для взаємодії, зіставлення різних точок зору з порушеної проблеми. Ревекка Миронівна говорить: *«Знаєш, Ганно, Марія Іванівна казала, що і в Москві, і в Ленінграді український стиль у великій моді... А я ж на твоїх очах за яких півроку все помешкання в українському стилі прибрала, і це мені нічого-сінько не коштує... Ні-чо-гі-сінь-ко!»*; *«Так, кожна річ – то кусочок хліба! – відповіла Ганна, зиркнувши збоку на свою господиню колючими очима. – Ви не думайте, що як я «опудало з Хомути», то вже й не розумію нічого...»* [5, с. 40].

І «душечка»-москвичка Марія Іванівна, і Ревекка Миронівна з моральної точки зору поступають безсердечно до голодуючих, опухлих селян, вимінюючи за буханку хліба коштовні плахти (незшита поясна частина жіночого національного вбрання, полотнище довжиною до 4 метрів, виткане з пофарбованої вовни), вишиті рушники, килими в українському стилі. До речі, у XIX столітті плахти ткалися також в Сорочинцях, і були вони червоного, зеленого, синього та білого кольорів. Безсердечність є показовою тоді, коли опухлий селянин Михайло Семенович Самодин виніс на ярмарок плахту. Авторка вміло оперує контрастними категоріями в з епізодах життя центрального персонажа, колишнього одноосібника, який ніколи не використовував чужу працю, а тепер помирає з голоду. До нього підійшла дебела курортниця, зачувши, що за плахту Самодин просить буханку хліба, вона зневажливо кинула: *«Как? Целый хлеб? Ты шутишь дед! За хлеб – за целый хлеб я три таких куплю! – і кривавий пуп'янок вуст спотворюється зневажливою гримасою...»* [5, с. 13]. У такому монолозі курортниці розкрито абсурд, її слова суперечать здоровому глузду. Хоча проведення ярмарків у розпал масового мору селян – це і є абсурд існування радянської дійсності в тоталітарній державі. З діда-прадіда хлібороб вмирає, просить за плахту хлібину, віртуально, у подумках мріє про «велику, добре випечену, підсмаженою шкуринкою, що так ніжно хрумтить під зубами», яка, забувши про себе, в його уяві персоніфікується, олюднюється *«танцює-кокетує, як та чарівниця, обертаючись перед жадібними очима закоханого діда то тим, то іншим боком: ось глянь, мовляв, яка я добряча!»* [5, с. 18].

Соціально-психологічна проза О. Звичайної підсилена позасюжетними елементами, до яких відносимо портрет, пейзаж, інтер'єр. Завдяки означеним елементам авторка досягає пуанту – підкреслено чітких штрихів в актуалізації психологічної характеристики літературних героїв. Залучення в структуру тексту внутрішніх монологів, видіння, як і авторських роздумів-ремінісценцій, дають можливість реципієнтові глибше усвідомити психологію персонажів та мотиви їх вчинків, аналіз трагічної картини буття на селі: роботяща Олександра подарувала Самодину п'ять синів і *«згадалися йому ті сини-орли... Один замучений в Ч. К. ще на початках революції, другий – засланий на Соловки, мабуть, уже і неживий досі, третій – колгоспник, що помер недавно з голоду разом із невісткою, ... а два інших ще й досі живуть, служать на советських посадах... Але ж хіба може він із тавром «розкуркуленого ворога колективізації, опухлий і в отакому ось вигляді... стукати до дверей синів своїх?»* [5, с. 18–19].

Ось чому Михайло Самодин не стоїть, а лежить на ярмарку і шукає очима покупців у метонімічному образі *«...рук і ніг, передусім облич та очей... того крику душі, що бурхливим потоком із селянських очей виливається»* [5, с. 13]. Відгомін гоголівських мотивів у повісті письменниці розкрито крізь економічних категорій, зокрема ціноутворення. Застосовавши композиційний прийом ретрадації, що полягає у штучному уповільненні розгортання сюжету, дії шляхом введення в художній твір вставних сцен з гоголівського твору епізодів, описів природи. У такий спосіб авторка перекидає місток з минулого у сучасне задля порівняння змін, адже *«тепер ціна – хлібина: це за плахту, а плахта та ще з гоголівських часів; півхлібини: це за рушник увесь розшитий»* [5, с. 17]. О. Звичайна вдається до компаративного методу, порівнюючи «советський» ярмарок із гоголівським. Слушною є думка М. Кушнерьової, яка вказує на стильовий прийом інтертекстуальності, котрий «відкриває можливість для проведення прямих і прихованих точок перетину» [7, с. 33].

Соціальні контрасти передано у ракурсі психологічної характеристики персонажів, а також епохи тоталітарної країни, її керівників, які довели українських селян до масового мору. На цьому тлі, як зазначає С. Журба, «ярмаркова симфонія втратила своє первинне значення. Життя на торгових з піснями, танками, залицаннями, могоричами, медом і вином десакарлізується – натомість перед читачем постає гнітюча

атмосфера обміну речей на хліб, жменьку зерна» [4, с. 111]. Соціально-психологічні причини конфлікту 1932-33 років ХХ століття в аспекті місто/село змальовано в образі літньої ночі. Письменниця розкриває людину і світ на фоні побуту українського міста і села. Якщо у селі масово вмирають люди з голоду, то у місті зовсім інші контрасти, і письменниця, застосувавши ігровий прийом, звертається до читача, мовляв, якби вона була б художницею, то намалювала б картину: *«Як нещадно толочить свіжу, нескошену ще траву до нестями закоханий курортник, біжучи щодуху навропець і відважно занурюючись у хащі непролазних куців, де вже принишкла, причаївшись, як мишка в норі, молоденька чорнобрива курортниця...»* [5, с. 44].

На протизакоханий до нестями прозаїк вмонтовує в сюжетну канву конаючий стогін людини, то селянин помирає у місті, в якому не знайшов ні жалю, ні підтримки, ні порятунку від голодної смерті. Дослідниця С. Журба персоніфікований образ літньої ночі пояснює трагічністю доби: «Притаманну для Гоголівського мислення амбівалентність персоніфікованого образу ночі виявляє Олена Звичайна у «Миргородському ярмарку». Зорова картина передає чарівність цієї частини доби, проте звукові образи підсилюють трагічність ситуації і нагадують, завдають невимовного болю глядачу цієї нічної картини» [4, с. 111]. Центральний персонаж Михайло Самодин таки продав плахту за буханку хліба, однак до хати не дійшов, не стало сил. Він її ніс додому, щоб врятувати від смерті дружину і двох сиріт-онучок. Не судилося, не доніс її голодним – помер під плотом біля рідного двору. *«А курортники з нагробованим селянським добром повертаються до Москви і там прикрашають свої приміщення в українському стилі...»*, – скрушно зазначив у передмові відомий педагог Г. Ващенко [2, с.8].

На прикладі повісті «Миргородський ярмарок» переконуємось, що людина постійно існує у двосвітті добра і зла, така дихотомія спричиняє її самотність, незахищеності в контексті абсурду, в якому співіснують естетичні категорії комічного й трагічного. Відтак, на думку К. Юнга, трагізм увиразнює альфу та омегу «справжньої літератури, заснованої на переживанні» [10, с. 160].

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження виявлено, що естетику комічного авторка не виставила на передній план, а приховала в контексті, діалогах персонажів, у інвективах, в іронічному плані (образ міщанства, їхній нахил до збагачення на тлі сумних подій, що спіткали село внаслідок зумисно створеного владою масового голодомору 1932-33 років). Естетика трагедійного широко подається в образі миргородського торговця як абсурду соціально-економічної політики комуністичної партії. Миргородський ярмарок у повісті О.Звичайної контрастує Сорочинському ярмаркові М. Гоголя – результат асоціального типу мислення керівної верхівки Кремля проти власного народу. Контрастність внутрішньої краси і духовної нищості людини, протиставлення дореволюційної і пореволюційної епох художньо змодельована письменницею через морально-етичні категорії, зображення типологічних паралелей. Естетика трагізму людського буття узалежнена від задуму письменниці, її інтенційного мислення. У повісті О. Звичайної трагічне змальовано крізь призму суперечностей, інферальних (пекельних) протиріччях, протиборства діалектики добра і зла. Антигуманні вчинки кремлівських керівників призвели мільйони українських селян до фізичної смерті, до нищення носіїв моральних чеснот. Соціальна сутність трагічної доби передається через діалогічність, що увиразнює авторську позицію до зображуваних подій.

Література

1. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. Вопросы когнитивной лингвистики. 2004. № 1. С. 18–36.
2. Ващенко Г. Передмова. Звичайна О. Миргородський ярмарок. Мюнхен: Ліга українських політичних в'язнів, 1953. С. 5-8.
3. Гоголь М. Сорочинський ярмарок: програмні твори. Київ: Обереги, 2000. 36 с.
4. Журба С. С. Трагедія українського селянства під час голодомору у прозі діаспори (на матеріалі творів Олени Звичайної та Іванни Чорнобривець). Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. 2017. Вип. 10. С.102-113.
5. Звичайна О. Миргородський ярмарок. Мюнхен: Ліга українських політичних в'язнів, 1953. 47 с.
6. Зорич Я. Письменниця з чистим сумлінням. Жіночий світ. 1985. №6. С. 7.
7. Ковалів Ю.І. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Видавничий центр «Академія». 2007. 622 с.
8. Кушнерьова М. Гоголівський текст у творчій рецепції Олени Звичайної (на матеріалі нарису Миргородський ярмарок). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія. 2014. Випуск 8, том 2. С. 32-34.
9. Юнг К. Г. Исследование феноменологии самости. Киев: Рефл-бук: Ваклер, 1997. 336 с.

References

1. Boldyrev N. N. Kontseptualnoye prostranstvo kognitivnoy lingvistiki. Voprosy kognitivnoy lingvistiki. 2004. № 1. S. 18–36.
2. Vashchenko Gh. Peredmova. Zvyčajna O. Myrghorodskij jarмарок. Mjunkhen: Ligha ukrajinsjkykh politychnykh v'jazniv, 1953. S. 5-8.
3. Ghogholj M. Sorochynskij jarмарок: proghramni tvory. Kyjiv: Obereghy, 2000. 36 s.
4. Zhurba S. S. Traghedija ukrajinskogho seljanstva pid chas gholodomoru u prozi diaspori (na materiali tvoriv Oleny Zvyčajnoji ta Ivanny Chornobryvecj). Literatury svitu: poetyka, mentalnistj i dukhovnistj. 2017. Vyp. 10. S.102-113.
5. Zvyčajna O. Myrghorodskij jarмарок. Mjunkhen: Ligha ukrajinsjkykh politychnykh v'jazniv, 1953. 47 s.
6. Zorych Ja. Pysjmenncja z chystym sumlinnjam. Zhinochyj svit. 1985. #6. S. 7.

-
7. Kovaliv Ju.I. Literaturoznavchij slovnyk-dovidnyk. Kyjiv: vydavnychij centr «Akademija». 2007. 622 s.
 8. Kushnjerjova M. Ghogholivsjkij tekst u tvorchij recepciji Oleny Zvyčajnoji (na materialy narysu Myrghorodskij jarmarok). Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. Serija Filologhija. 2014. Vypusk 8, tom 2. S. 32-34.
 9. Yung K. G. Issledovanie fenomenologii samosti. Kiev: Refl-buk: Vakler, 1997. 336 s.